

A becstelen emberek élete

Romhányi Török Gábor fordítása

Nem történelemlétkönyvről van szó (*Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille*. Présenté par Arlette Farge et Michel Foucault, Gallimard-Julliard, 1982). A következő válogatást csupán ízlésem, örömem, érzelmeim és humorérzékem, meglepetésem határozta meg, valamint bizonyos irtózás, vagy ehhez hasonló érzés, amelynek fokát talán rosszul becsülöm fel most, hogy a felfedezés első pillanata tovatűnt.

Életek antológiája ez a könyv. Néhány sorban vagy pár oldalon összefoglalt életek, néhány szóban összegyűjtött szerencsétlenségeké és jelentéktelen kalandoké. E rövid életek leírását könyvekből és dokumentumokból csak úgy vaktában, találomra válogattam össze. Példák ezek – ám azon példákkal ellentétben, amelyeket bölcs emberek válogatnak ki olvasmányaikból –, olyan példák, amelyek nem megfontolandó tanulságot szolgáltatnak, hanem gyorsan hatnak és hatásuk ereje majdnem azonnal elszáll. Talán a „novella” fogalmával jobban leírhatók kettős tulajdonságuk folytán: gyors elbeszélésmód és az elbeszélte események valósága; mert e szövegek a dolgokat olyan tömören beszélik el, hogy az ember már nem is tudja, ez az intenzitás a szavak csillogásának, vagy a bennük elbeszélte, vadul zsivajgó eseményeknek köszönhető-e. Az egyedi életek a jó ég tudja, miféle véletlen folytán különös költemények lettek, éppen ezért gyűjtöttem össze őket egyfajta herbáriumba.

Azt hiszem, e könyv ötlete akkor született meg bennem, amikor egyszer a Nemzeti Könyvtárban a XVIII. század elején elítélt emberek névsorát olvastam. Úgy rémlik, akkor támadt bennem az elképzelés, amikor a következő két feljegyzést olvastam:

Mathurin Milan, akit 1707. augusztus 31-én szállítottak a charentoni kórházba: „örülete abban állt, hogy mindig elrejtőzött a családja elől, zűrzava-

ros életet élt vidéken, mindenféle perei voltak. Fedezet nélküli uzorakölcsönöket adott, és szánandó lélekkel ismeretlen utakon bolyongott, azt hívén, hogy a lehető legnagyobb dolgokra is képes.”

Jean Antoine Tauxard, akit 1701. április 21-én zártak a bicetre-i börtönbe: „Kiugrott ferences szerzetes, lázító, a legnagyobb bűnökre is képes, szodomita és olyan ateista, hogy nagyobb már nem is lehetne; igazi undorkeltő szörnyeteg, akit jobb lesz elfojtani, mint szabadon hagyni.”

Zavarban lennék, ha el kellene mondanom, mit éreztem e töredékek meg a többi hasonló olvastán. Valószínűleg „fizikai benyomáson” támadt, ahogy mondani szokás, mintha másféle benyomás is létezne. És megvalom, hogy a két és fél évszázados csöndből felbukkanó „novellák” erősebben megrázták egész idegrendszeremet, mint az úgynevezett irodalom, bár ma már nem tudnám megmondani, a klasszikus stílus szépsége volt-e rám nagyobb hatással, a pompás, remekbe szabott mondatokkal ábrázolt, kétségkívül nyomorúságos szereplők, vagy ezeknek az életeknek a megátalkodott makacsságból és gabszágából álló keveréke, amely életeknek érezük szenvedélyét és kisiklását a csiszolt kifejezések alatt.

Régen használtam már könyvhöz ilyen dokumentumokat. Valószínűleg akkor is amiatt a mély felindulás miatt tettem, amelyet akkor érezek, amikor azt látom, hogy jelentéktelen életek omlanak össze néhány mondat hatására. Arról álmodoztam, hogy elemzésben kellene rekonstruálni ezen életek intenzitását. Különösebb tehetség híján már régóta ugyanazt az elemzést alkalmazom, egyszerűen a szövegeket veszem szemügyre a maguk száraz mivoltában, igyekszem megtalálni létrejöttük okát, próbálok rájönni, milyen intézményre vagy politikai gyakorlatra utalnak. Megpróbálok megtalálni azt az okot, hogy miért akarnak egyszerre csak a mi társadalmunkban „elfojtani” (mint egy kiáltást vagy tüzet) egy botrányos életű szerzetest, vagy megháborodott és következtelen uzorást; miért akarnak valakit ilyen nagy igyekezettel meggátolni abban, hogy „szánandó lélekkel ismeretlen utakon bolyongjon”. Am a kezdeti intenzitás motivációja valahogy elmaradt. És mivel attól tartottam, hogy elemzésem nem tükrözi majd ezt az intenzitást, beszédmódom nem tudja úgy közvetíteni, ahogy kellene, a szövegeket egyszerűen meghagytam abban az eredeti formájukban, amelyben olyan intenzív hatással voltak rám régebben.

Ez a magyarázata e válogatás némiképp alkalmi mivoltának, esetlegességének. A válogatás sietség és meghatározott cél nélkül készült. Sokáig úgy gondoltam, bizonyos rendszerben adom közre, rövid magyarázatokkal, hogy legalább minimális történelmi jelentése legyen. Minderről lemondtam, a továbbiak során bemutatandó okok miatt; egyszerűen csak összegyűjtöttem néhány szöveget, amelyek nagy hatással voltak rám, rövid

bevezetőket írtam hozzájuk, úgy csoportosítottam, hogy – legalábbis szerintem – megőrizték a maguk hatását. Csekély tehetségem az idézés mérsékelt líraiságára kárhoztatott.

Ez a könyv még kevésbé tartozik a történésekre, mint a többi. Talán afféle humoros és tisztán szubjektív könyv? Inkább azt mondanám – bár ez talán ugyanaz –, hogy konvencionális és játékos könyv ez, önmagának rendszert alkotó, kissé rögeszmés könyvecske. Hiszek benne, hogy a meghibbant uzsorás és a szodomita szerzetes poémája szolgált mindvégig modellül számomra. Néhány egyszerű szabályt állítottam fel magamnak, hogy biztosabban megtaláljam ezeket a megvilágított életeket, ezeket az élet-poémákat:

- mindig a múltban élt, valóságos személyekről legyen szó;
- mindig jelentéktelen, egyszersmind szerencsétlen életeket kell ismertetni;
- néhány oldalon vagy néhány sorban kell őket elbeszélni, olyan röviden, ahogy csak lehet;
- ezen elbeszélések ne csupán különös vagy patetikus anekdotákat alkossanak, hanem valami módon (mivel panaszkodókról, leleplezésekről, parancsokról vagy jelentésekről van szó) valóban képezék részét ezeknek a jelentéktelen életeknek, szerencsétlen sorsoknak, tomboló dühüknek vagy lappangó örületüknek;
- és hogy e szavak és életek összeütközéséből a szépség és iszonyat bizonyos ötvözete szülessék meg bennünk.

Ám egy kissé jobban meg kell magyaráznom e tán önkényesnek látó szabályokat.

*

Azt akartam, hogy mindig valóságos életekről legyen szó; időpontra és helyre van szükségük. Azt akartam, hogy e nevek mögött, amelyek már semmit sem mondanak nekünk, ezek mögött a gyorsan pergő szavak mögött, amelyek többnyire hamisak, hazugok, igazságtalanok, túlzók voltak, ott legyenek az emberek is, akik valóban éltek és szenvedéseikbe, gonoszságba, féltékenységre és átkozódásba haltak bele. Számúztam tehát minden képzeletet vagy irodalmat: ez utóbbiak nem tudtak olyan sötét hőseket kiagyalni, mint ezek a foltozó vargák, szökött katonák, szappanárusok, írkokok, vándorló barátok, akik mindannyian közveszélyesek, közbotrányt okozók vagy szánalmasak voltak, és csupán abból az egyetlen okból, hogy valóban léteztek. Ugyancsak számúztam minden emlékiratnak, emlékezésnek minősíthető szöveget, mindazokat, amelyek tényleg a valóságot beszélték el, ám betartva az emlékezés, a különösség vagy a szóra-

koztatás szempontjának distanciáját. Ragaszkodtam hozzá, hogy ezek a szövegek mindig kapcsolatban legyenek a valósággal, vagy pontosabban szólva a lehető legnagyobb számú kapcsolatot tartsák fenn a valósággal: ne csak utaljanak rá, hanem hassanak is rá; legyenek a valóság dramaturgiájának darabjai, alkossák a gyűlölet eszközt, a bosszú fegyverét, a csata egy epizódját, a kétségbeesés vagy féltékenység egy mozzanatát, mutassák be a könyörgést vagy a parancsot. Nem azokat a szövegeket válogattam ki, amelyek hűségesebbek a valósághoz, mint a többi és ábrázoló értéküknél fogva jobban rászolgálnak, hogy megörökítsék őket, hanem azokat, amelyek komoly szerepet játszottak a maguk valóságában, és amelyeket, bármilyen pontatlanok is, dagályosságuk vagy hazug képmutatásuk teljesen áthat. A valóság töredékeit felmutató diskurzustöredékeket. Nem emlékvázlatok gyűjteménye olvasható itt: csapdákat, fegyvereket látunk, kiáltásokat hallunk, gesztusok, viselkedésformák, csalások és intrikák vonulnak el a szemünk előtt, amelyeknek a szavak csak eszközei. Valóságos életek „játszódtak le” e néhány mondatban: ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezek az életek teljességgel be vannak mutatva, de azt mindenképpen, hogy szabadságuk, szerencsétlenségük, gyakorta haláluk és sorsuk, legalábbis részben, már jó előre el volt döntve. E diskurzusok valóban életeket keresztettek. E szavak valós veszélyt jelentettek ezekre az életekre nézve, és el is veszejtették őket.

Azt is fontosnak tartottam, hogy e szereplők jelentéktelenek legyenek, semmiféle szempontból ne tűnjenek ki, ne tüntesse ki őket születés, vagyon, szentség, hősiesség vagy kimagasló szellemiség. Azok közé a milliárdok közé tartozzanak, akiknek az a rendeltetése, hogy nyomtalanul eltűnjenek a világból. Szerencsétlenségükben, szenvedélyükben, szerelmükben és gyűlöletükben legyen valami szürke és közönséges ahhoz képest, amit általában elbeszélésre méltónak ítélnék. A heves szenvedélyt pedig, amely él bennük, hassa át valami erőszak, energia, a rosszindulat, a gonoszság, az aljasság, a makacsság, vagy a balszerencse túlzása, amely környezetük szemében és annak közepszerűsége szerint, félelmetesnek vagy szálnalmasnak mutatta őket. Olyan részecskék keresésére indultam, amelyek minél kisebbek és minél nehezebben határolhatók körül, annál nagyobb energiával rendelkeznek.

Egy fénynyalábnak legalább egy pillanatra meg kellett világítania ezeket az életeket, hogy a távolból eljussanak hozzánk. Máshonnan érkező fényre volt szükség. Ami kitepi őket az éjszakából, ahol mindörökre elmerülhettek volna és el is kellett volna merülniük, az nem egyéb, mint a hatalommal való találkozás: ezen összeütközés nélkül valószínűleg egyetlen szó sem őrizte volna meg tovatűnő emléküket. A hatalomtól származik az

a néhány szó, amely reánk maradt, a hatalomtól, amely leselkedett ezekre az életekre, üldözte őket és talán csak egyetlen pillanatra némi figyelmet szentelt panaszaiknak, száználmas zsvajgásuknak, és acélkarmaival jelölte meg őket. Akár mert hozzá fordultak leleplezéssel, panasszal, kérelemmel, könyörgéssel, akár mert maga a hatalom lépett közbe, ítélte és döntött néhány szóval. Mindezen életek rendeltetése az volt, hogy valamely diskurzussal megbélyegezve mindörökre eltűnjenek e világból, és nem hagytak egyéb rövid, mély és gyakorta rejtélyes nyomot maguk után, mint a hatalommal való pillanatnyi találkozást. Ezért valószínűleg mindörökre lehetetlen megragadni bennük, mik is lehettek ezek az életek a maguk „valóságában”. Másként nem követhetők nyomon, csak dagályos előadásmódjukban, taktikájukban, parancsoló erejű hazugságaikban, amelyeket a hatalom játéka tételeznek fel és a hozzá való viszonyuk.

A következő ellenvetést lehetne tenni velem szemben: már megint képtelen átlépni a vonalat, átjutni a másik oldalra, a máshonnan, vagy az alulról jövő nyelvet hallgatni és hallani. Mindig csak a hatalomról beszél, arról, amit a hatalom mond, vagy másokkal mondat. Miért ne lehetne ezeket az életeket ott hallgatni, ahol maguk beszélnek önmagukról? De hát, először is mi maradt volna ránk mindezen életek egyedi valóságából és szerencsétlenségéből, ha adott pillanatban nem ütköztek volna össze a hatalommal, provokálva erőit? Vajon nem társadalmunk egyik alapvető vonása, hogy a sors a hatalomhoz való viszonyban ölt testet, vagyis a vele való találkozásban, vagy az ellene folytatott harcban? Ezeknek az életeknek az a legdrámaibb pontja, amelyben egész energiájuk összesűrűsödik, amikor összeütköznek a hatalommal, harcolnak vele, megpróbálják fölhasználni erejét és igyekeznek csapdáiból megmenekülni. A hatalom és e lényegtelen életek között a gyorsan zajló rövid szóváltás ezen életek egyetlenegy emlékműve, amelyet valaha is emeltek nekik. Csak ez adja nekik azt a gyönge fényt, amely évszázadok távolából elszűrődik hozzánk.

Szóval töredékeket igyekeztem összegyűjteni a jelentéktelen emberek legendájához, mégpedig azon diskurzusok alapján, amelyeket szerencsétlenségükben vagy dühükben váltottak a hatalommal.

„Legendáról” beszélek, mert mint minden legendában, e szövegekben is keveredik a fikció a valósággal. Ám az okok fordítottak. Míg a legendáriumban, bármilyen legyen is annak valóságalapja, végül is csak az van, amit róla elmondanak. Teljesen közömbös annak léte vagy nemléte iránt, akinek a dicsőségét elmondja. Ha az illető létezett, akkor a legenda annyi dicsérettel halmozza el, annyi lehetetlenséget beszél róla, hogy az egész majdnem olyan, mintha sohasem létezett volna. Ha a szereplő a képzelet szülötte, akkor a legenda annyi meggyőző elbeszélést mond el róla, hogy

az már a valóban létező személyek történelmi valószínűségét kölcsönzi neki. A következő szövegekben ezeknek a férfiaknak és nőknek az élete abban összpontosul, amit mondtak róluk. Abból, amik voltak vagy amit tettek, semmi sem marad fenn, e néhány mondatot kivéve. Itt a ritkaság és nem a terjedősség teszi a valóság és a fikció egyenértékűségét. Nincs neki és nem is lesz soha egyéb kétes menedékük, csak ezek a szavak, mivel a történelemben ők semmik sem voltak, nem játszottak szerepet az eseményeken, fontos emberekhez sem volt semmi közük, és nem hagytak maguk után kimutatható nyomokat. És a róluk szóló szövegek révén jutnak el hozzánk, annyi valóságélményt nyújtva, mintha csak az Arany legendából¹, vagy egy kalandregényből léptek volna elő. E tiszta nyelvi létezés csínál ezekből a szerencsétlenekből vagy gonosztevőkből kvázi fiktív lényeket, neki köszönhetik majdnem teljes eltűnésüket és annak a szerencsének vagy balszerencsének, a fennmaradt dokumentumok véletlenének, amely néhány szóban beszél róluk, vagy amelyeket ők maguk ejtettek ki. Fekete legenda, ám ugyanakkor száraz legenda is, arra redukálódik, amit egy nap elmondtak és amit valószínűtlen egybeesések őriztek meg mostanáig.

A fekete legendának van egy másik jellemvonása is. Nem folytonos útvonalon hagyományozódott tovább, valami mély szükségszerűségtől ösztönözve, mint az Arany legenda. Természetéből következően hagyomány nélküli. Nem érkezet el másként hozzánk, csak többszörös megszakítottság, feledés, újbóli felbukkanás útján. Kezdetől fogva a véletlen uralkodik rajta. Előbb a körülmények összjátékára volt szükség, amelyek minden várakozás ellenére a legjelentéktelenebb személyre és a legközépszerűbb életre is ráirányították a hatalom figyelmét és haragjának villámát; a véletlen tette, hogy a hatalmasságok tekintete, amelynek rendeltetése kétségkívül minden rendzavarás megszüntetése volt, éppen erre a botrányos életű szerzetesre irányuljon, éppen arra a megvert asszonyra, megrögzött és dühöngő iszákosra, civakodó kereskedőre, és ne valamelyik másikra, annyi egyéb között, akik legalább annyira rászolgáltak volna a büntetésre. És hát az is csak a véletlen műve, hogy a sok elveszett és szétszóródott dokumentum közül melyik tűnt el örökre, és melyik jutott el hozzánk. Ekképp tehát a jelentéktelen emberek között és közöttünk, akik ugyanolyan jelentéktelenek vagyunk, mint ők, nincs szükségszerű kapcsolat. Semmi sem tette valószínűvé, hogy éppen ők bukkanjanak elő a homályból életükkel és szerencsétlenségükkel, és ne mások. Ha úgy tetszik, mindebben akár visszavágást is láthatunk. A véletlen, amely lehetővé teszi, hogy e teljes-

¹ A szentek életéről szóló, Jacques de Voragine dominikánus szerzetes által a XIII. század közepén összeállított gyűjtemény.

séggel dicstelen emberek annyi halott közül előbukkanjanak, gesztikulálva még egyszer elénk tárják életüket, dühüket, szerencsétlenségüket, talán kárpótlás a balsorsért, amely kihívta ellenük a hatalom villámát, sűrű és semmitmondó életük ellenére.

Ezek az életek olyanok, mintha sohasem léteztek volna, és csak a hatalommal való összeütközés következtében maradtak fenn, amely meg akarta semmisíteni őket, de legalábbis eltörölni, és csak a többszörös véletlennek köszönhetően jutottak el hozzánk, és én ezen életek maradványainak mutatom ki becstelenségét. Létezik hamis becstelenség, hamis aljasság is, amely félelmetes vagy botrányos életű emberekre jellemző, mint Gilles de Rais, Guillery, Cartouche, Sade és L'acenaire. Ám ők csak látszólag becsstelenek, az általuk hátrahagyott szörnyű emlékek, gaztettek miatt, és az emberek általában tiszteletteljes iszonyatot éreznek irántuk. Ám dicsőséges legendák veszik körül őket, még akkor is, ha ez a hírnév éppen ellentétes előjelű az igazi emberi nagyság hírnevével. Becstelenségük csupán az egyetemes *fama* egy modalitása. Viszont a kiugrott ferences szerzetes és az ismeretlen utakon zűrzavaros lélekkel tévelygők becsstelenek a szó valódi értelmében. Csak az a néhány szörnyű szó adja létüket, amelyeket azért ejtettek ki, hogy örök időkre méltatlanná tegyék őket az emberek emlékezetére. És a véletlen akaratából csak a szavak, csak ezek a szavak maradtak fenn. Visszatérésük a valóságba most abban a formában történik, ahogy hajdan kiűzték őket a valóságból. Főlöszleges más arcot keresni számukra, vagy egyéb nagyságot gyanítani bennük. Nem többek annál, mint amivel tönkretenni igyekeztek őket, és nem is kevesebbek. Az igazi becstelenség nem keveredik kétes botrányba, nem keretezi tompán visszhangzó csodálat, semmiféle dicsfény nem veszi körül.

*

A nagy becstelenséggyűjteményhez képest, amelynek a nyomai kissé mindenütt és minden időben kimutathatók, azt hiszem, az én válogatásom némiképp kicsinyes, szűk és egyhangú is. A dokumentumválogatás mintegy száz évet fog át, 1660 és 1760 között. Fogdai és rendőrségi feljegyzéseket, királyi folyamodványokat és névtelen leveleket dolgoz fel. Tegyük fel, hogy ez első kötet csupán, és hogy *A becstelen emberek élete* minden időre és minden helyre kiterjeszhető.

Azért választottam ezt az időszakot és e szövegeket, mert már régóta ismerem őket. Ám a hosszú évek ízlése azért nem hazudtolta meg önmagát, és most is azért térek rájuk vissza, mert kezdetet gyanítok bennük. Mindenesetre fontos eseményt, amelyben politikai mechanizmusok és diskurzusok keresztezték egymást.

E XVII. és XVIII. századi szövegek valósággal tündökölnek (különösen, ha arra gondolunk, milyen lapos és szürke lesz később a közigazgatás és a rendőrség nyelve), a fordultatos mondatokban felcsillan a vadság, amelyet meghazudtol, a mi szemünkben legalábbis, az ügy kicsinyessége és a szándékok meglehetősen becstelensége. A legszánandóbb életeket a legszörnyűbb átkokkal illetik itt, vagy olyan nyomatékkkal, hogy az inkább a tragikumhoz illik. A hatás kétségkívül komikus. Nevetséges dolog a szavak minden hatalmát hívni segítségül, valamint az eget és a földet, jelentéktelen csetepatékhoz, megszokott, közönséges nyomorúságokhoz. „A fájdalom súlya alatt hétrét görnyedve, alázatos és tiszteletteljes bizalommal vetem magam a lábad elé, Felséges Uram, hogy igazságszolgáltatásért könyörögjek a leggonoszabb asszony ellen, akit a föld hordoz a hátán... Mert ugyan milyen reménység tilalmas a boldogtalan szívnek, aki végső elkeseredésében fordul Hozzád, Felséges Uram, miután jó szóval, fenyegetéssel mindent megpróbált, hogy visszavezesse kötelességéhez azt az asszonyt, aki nélkülöz mindennemű vallásos érzést, becsületet és még a legelemibb emberséget is? Ilyen lelkiállapotban van az a szerencsétlen ember, Felség, aki panaszaival zavarni merészeli Felséged nyugalmát.” Vagy a négygyerekes dajka, akit a férje elhagyott, és aki férje letartóztatását kéri négy gyermeke nevében, „akik talán semmiféle várhatnák apjuktól, csak egy zűrzavaros élet szörnyűségeit. Kegyelmességed igazságszolgáltatása talán megkímélné e gyermekeket e rettenetes megpróbáltatástól, engem megőrizve a családi tűzhely berkeiben, a rossz állampolgárt pedig, aki csak ártalmas a társadalomra nézve, törvényen kívül helyezné.” Talán nevetünk, de semmiképp se feledjük, hogy e retorikára, amely csak azon dolgok kisszerűségének tükrében ékesszóló, amelyekhez alkalmazzák, a hatalom olyan módon felel, amely szintén nem mutatkozik mértéktartónak. A különbség csupán annyi, hogy a hatalom szavaiban felvillan a döntés is. És ha ünnepélyességük nem is értékeli föl amit büntetnek, mindenestre magának a büntetésnek megadja a rangját és a méltóságát. Egy jelentéktelen kártyavető jósnőt például azért zárnak be, mert „kevés olyan bűn van, amelyet nem követett el, és egyetlenegy olyan sincs, amelyre ne lenne képes. Az irgalmasság és igazságosság egyaránt azt követeli, hogy a társadalmat szabadítsuk meg egy ilyen veszedelmes nőszemélytől, aki már annyi éve hazudik, csal és folyton közbotrányt okoz.” Vagy egy ifjú, szeleburdi, kicsapongó rossz fiúról: „Kicsapongó és istenkáromló szörnyeteg... elkövet ő mindenféle bűnt: bujálkodó, erőszakos, vad, képes a saját apja életére törni... Állandóan a legutolsó prostituáltak társaságában látható. Semmi bünbánatot nem mutat bujálkodása és szertelen viselkedése miatt. Mindenre csak egy gonosztevő ocsmány vigyora a válasz, amely meg-

átalkodottságának bizonyítéka csupán, és eltorlaszolja az utat a bűnbocsánat előtt.” A legcsekélyebb kihágásra mindjárt a szidalmak és az átkozódás özöne válaszol. Ezek a feslett erkölcsű nők és rossz fiúk még Néro vagy Messalina mellett sem szégyenkeznének. A klasszikus korban a hatalom diskurzusa, csakúgy, mint a hozzá folyamodó diskurzus, szörnyeknek ad életet. Miért hát a hétköznapiság e dagályos színháza?

A hétköznapi életre gyakorolt hatalmat a kereszténység nagyrészt a gyónás körül szervezte meg. E kötelezettség kimondja, hogy a hétköznapiok egész jelentéktelen világát szabályosan fel kell fűzni a nyelv fonálára, a banális vétkekkel, alig észrevehető hibákkal együtt, egészen a zavaros gondolatokig, szándékokig és vágyakig. A gyónás szertartásában a beszélő önmagáról beszél; a dolog kimondása eltörli magát a dolgot, ám az is fokozza hatékonyságát, hogy titokban kell maradnia, és nem hagyhat maga mögött egyéb nyomot, mint a megbánást és a vezeklést. A keresztény Nyugat találta föl ezt a különös kényszert, amelyet mindenkire ráerőszakolt: mindent elmondani és ezzel mindent eltörölni, megfogalmazni a legapróbb vétkeket is egy szakadatlan, szenvedélyes, kimerítő mormolásban, amely valóban mindenre kiterjed, de egyetlen pillanattal sem élheti túl önmagát. Évszázadokon keresztül sok száz millió embernek kellett első személyben megvallania a bűnt egy kötelező és tünékeny susogásban.

Ám egy pillanattól kezdve, amelyet a XVII. század végére helyezhetnénk, a mechanizmust keretbe foglalta, egyszersmind meghaladta egy másik, amely egészen máshogy működött. Közigazgatási gépezet váltotta föl a vallási intézményt; a megbocsátás után a följegyzés mechanizmusa következett. A cél viszont ugyanaz volt. Legalábbis részben, továbbra is a hétköznapiot kellett megfogalmazni, a szabálytalanságok és a jelentéktelen rendzavarások apró univerzumát szavakba önteni. De a vallomás nem játssza azt a fontos szerepet, amelyet a kereszténység tulajdonított neki. E megfigyeléshez, rendszeresen és módszeresen továbbra is a régi, de lokalizált eljárásokat alkalmazzák: a feljelentést, a panaszt, a vizsgálatot, a följegyzést, a besúgást és a kihallgatást. És mindaz, ami ilyen módon elhangzik, följegyzik írásban, fölhalmozódik, dossziékat és archívumokat alkot. A bűnbánó vallomás egyedüli, pillanatnyi és nyomtalan hangja, amely eltörölte a rosszat, egyszersmind önmagát is eltörölve, akkor adta át helyét a sokféle hangnak, amelyek az idők folyamán hatalmas tömegű dokumentációs anyagot alkotnak, amint a világ minden gonoszságának emlékei is folyton sokasodnak. A nyomorúság és a vétek gatzetteit már nem az ég gondjaira bízzák, a gyónás alig hallható, meghitt mormolása útján; hanem mindezek a földön halmozódnak föl, éspedig írott formában. Egészen másfajta viszony létesül a hatalom, a diskurzus és a hétköznapiság kö-

zött, egészen másként uralkodnak a hétköznapiságon, és máshogy is fogalmazzák meg. A hétköznap élet számára új dramaturgia születik.

Első archaikus, de máris bonyolult eszközeit ismerjük: folyamodványok, névtelen levelek vagy királyi parancsok, különféle elzárások, jelentések és rendőri határozatok. Nem térek vissza e jól ismert dolgokra; csupán néhány szempontra, amelyek megmutatják azoknak a gyorsan tovatűnő képeknek a különös intenzitását és szépségét, amelyeken a szegény emberek arcát látjuk távolról a becstelenség fényében. A névtelen levél, az elzárás, a rendőrség jelenléte szokás szerint mindenütt csupán a királyi abszolutizmus zsarnokságát idézi. Ám be kell látnunk, hogy ez az „önkéntény” egyfajta közszolgálat volt. A „királyi parancsok” villáma nem véletlenszerűen csapott le felülről lefelé, az uralkodó haragjaként, vagy csak a legritkább esetben. A királyi parancsot többnyire kérte valaki a közvetlen környezetében lévő személy, mondjuk apja, anyja, rokona, fia, lánya, szomszédja ellen, a területileg illetékes pap vagy valamely notabilitás útján. A panaszt úgy terjesztették elő, mintha szörnyű bűntényről volna szó, amely valóban rászolgál az uralkodó haragjára, bár valami jelentéktelen családi sérelem esett meg csupán: házastársak veszekedtek vagy verekedtek, vagyont pazaroltak, fiatal emberek gorombáskodtak szüleikkel, bujálkodtak vagy részegeskedtek, meg ehhez hasonló apró szabálysértéseket követtek el. A királyi elfogatóparancs, amelyben a király közvetlen és egyedi akarata fejeződött ki valamelyik alattvalója bezáratását illetően, az igazságszolgáltatás szabályos keretein kívül, csupán válasz volt erre az alulról jövő kérésre. Ám nem a kérelemmel teljes összhangban működött; vizsgálatnak kellett megelőznie, amely a kérelem megalapozottságát volt hivatva eldönteni. E vizsgálat során kellett megállapítást nyernie a ténynek, hogy az a bizonyos kicsapongás, részegeskedés, garázdaság elkövetője valóban rászolgált-e az elzárásra. Milyen körülmények között, és mennyi időre? Mindez pedig a rendőrség feladata volt, amely e feladat ellátása érdekében igénybe vette a besúgókat, tanúkat idézett be és felhasználta mindazt a kétes értékű pletykát, amely mindenki körül létrejön.

A királyi elfogatóparancs-bezárás rendszer rövid életű epizód volt csupán, alig egy évszázadig tartott, és csak Franciaországban honosodott meg. Mégis fontos a hatalom mechanizmusának történetében. Nem a királyi önkény spontán beavatkozását biztosítja a lehető leghétköznapibb életbe. Inkább a királyi önkény megosztását teszi lehetővé a lehető legszélesebb körben, a kérelmek és válaszok összjátékában. Abszolutista önkény ez? Talán. De nem abban az értelemben, hogy az uralkodó egyszerűen és tisztán visszaél a saját hatalmával, hanem abban az értelemben, hogy mindenki fölhasználhatja a saját céljaira és mások ellen e roppant hatalmat. Itt

a hatalom egyfajta általános rendelkezésre bocsátásáról van szó, egy adott lehetőségről mindazok számára, akik elég ügyesek ahhoz, hogy megragadják és a maguk hasznára éljenek vele. Mindebből bizonyos következmények adódnak: a politikai hatalom a társadalom testének legegységibb szintjére is beépül. Alattvalótól alattvalóig – még a legalacsonyabb sorúak között is –, a családtagok és a szomszédok között, szakmai, versenytársi kapcsolatokban, a tekintély és az engedelmisség hagyományos kapcsolatain túl érvényesíthetők a politikai hatalom eszközei, amelynek formája az abszolutizmus: bárki a másik szörnyű és törvénytelen zsarnoka lehet, ha jól játssza a játékot, vagyis *homo homini rex*. Minden politikai láncolat útja a hétköznapiságon vezet át. Ám e hatalmat legalább egy pillanatra ki kell sajátítani, megragadni és abba az irányba fordítani, amelyikben használni akarják. Ha a maguk hasznára akarják kamatoztatni, akkor el kell „csábítani”; a hatalom a vágy s egyszersmind a csábítás tárgya; tehát olyan mértékben kívánatos, amilyen mértékben abszolút félelmetes. Egy korlátlan politikai hatalom beavatkozása a hétköznapi életbe nem csupán elfogadható és megszokott, hanem kifejezetten kívánatos, ugyanakkor viszont általános félelmet ébreszt. Nincs miért csodálkozni azon a lejtőn, amely apránként a hagyományosan családi kapcsolatokat és függőségeket átvzette a közigazgatási és politikai ellenőrzés alá. Nincs miért csodálkozni a tényen, hogy a mérhetetlen királyi hatalom, amely szenvedélyek, düh, nyomorúság és gonoszság közepette működött, hasznossága ellenére vagy talán éppen annak okán, az utálat tárgya lett. A névtelen levelek írói és a király, aki egyetértett ezekkel, a cinkosság csapdájába estek: a névtelen levelek egyre inkább veszítettek hatékonyságukból a közigazgatási hatalom javára, a király pedig, aki nap mint nap annyi gyűlöletbe és cselszövésbe keveredett, maga is gyűlöletes lett. Ahogy Chaulieu herceg mondta, azt hiszem, a *Mémoires de deux jeunes mariées*-ban, a francia forradalom a királyt lefejezve levágta minden családapa fejét.

Mindebből most csupán a következőt emelném ki: a folyamodványok, a királyi elfogatóparancsok, az elzárás és a rendőrség rendszerével nagyon sok diskurzus születik a hétköznapi életben és dolgozza fel a jelentéktelen életek apró kihágásait, ám egészen más módon, mint a gyónás. A hatalom hálójába bekerül a szomszédok civakodása, a szülők és a gyerekek veszekedése, a házastársak civódása, az alkoholfogyasztás és a nemi élet túlkapásai, a nyilvános botrányos veszekedések és a titkos szenvedélyek. Szinte hatalmas és mindenütt jelen lévő felhívás volt ez minden apró mozzanat és apró szenvedés megfogalmazására. Fölhangzik egy moraj, amely többé nem hallgat el: amelynek révén a viselkedés egyéni változatai, a különféle szégyenek és titkok a diskurzus útján felkínálkoznak a hatalom erejé-

nek. A jelentéktelen dolog már nem a csendre tartozik, a pletykára, vagy a tűnékeny gyónásra. Mindent el kell mondani, sőt lehetőleg felírni: köznap, jelentéktelen részleteket, sűrű hétköznapiakat, a közéletet, pontról pontra. Mindezen dolgok annyiban leírhatók és átírhatók, amennyiben áthatják őket a politikai hatalom mechanizmusai. Gúnyolódás nélkül sokáig csak az igazi nagy gesztusokat említették: csak a vér, a születés és a hőstettek adtak jogot a történelmi megörökítésre. És ha néha előfordult, hogy a szerény származásúak is valami dicsőséghez jutottak, akkor ez rendkívüli esetnek számított, és a szentség fénye vagy a gáztett iszonyata fogta körül. A hatalom acélos tekintetere volt szükség ahhoz, hogy valami a hétköznapi életben leleplezendő titoknak minősüljön, még ha egyébként fontos volt is a mindennapi élet forgatagában.

Tehát létrejön egyfajta diskurzus hatalmas lehetősége. A hétköznapi élet bizonyos fokú ismerete ebben találja meg eredetét, és itt születik meg, vele együtt, az érthetőségnek az a rácsrostélya, amelyet a Nyugat illesztett gesztusainkra, életünkre és cselekedeteinkre. Ám ehhez mindenekelőtt az uralkodó valóságos és virtuális, mindenütt való jelenléte kellett. Az embereknek elég közel kellett őt képzelniük minden nyomorúsághoz, még a legkisebb szabálysértéshez is, hogy aztán folyamodjanak is hozzá. Az uralkodónak fizikai mindenütt-jelenválósággal kellett rendelkeznie. Az első formában ez a hétköznapiról szóló diskurzus teljességgel a királyhoz szólt; hozzá fordult; meg kellett jelennie a hatalom nagy szertartásai között; el kellett fogadnia formáját és használnia jeleit. A banálist csak úgy lehetett elmondani, leírni, megfigyelni, körülhatárolni és minősíteni, ha a hatalommal való viszonyában gondolták el, amelyre a király alakja vetett árnyékot, mármint valóságos hatalma és hatalmának fantáziaképe. Ez a magyarázata a diskurzus egyedi formájának, amely díszes, átkozódó és könyörgő nyelvet igényelt. Minden ilyen kis hétköznapi történetet a ritka események dagályosságával kellett elmondani, hogy méltó legyen az uralkodó figyelmére; a nagy ívű retorika működött a semmitmondó ügyekben. Soha többé nem használ ilyen hatásos nyelvet a rendőri közigazgatás, sem az orvosi vagy pszichiátriai kartotékok. Néha díszes, ékes nyelvi építmény beszél el valami apró gonoszságot vagy jelentéktelen cselszövést; máskor néhány rövid mondat csap le villámként egy nyomorultra, majd éjbe borítja. Vagy hosszan beszélnek el valami szerencsétlen sorsot a könyörgés és a megalázottság hangnemében: a banalitás politikai diskurzusa csakis ünnepélyes lehetett.

De felbukkan e szövegekben egyéb eltérő elem is. Gyakorta előfordult, hogy ezeket az elzárási kérelmeket nagyon alacsony sorú emberek, szinte analfabéták intézték a hatósághoz. Ők maguk fogalmazzák szerény képességeik szerint e beadványokat, vagy többé-kevésbé ügyes írnokhoz fordul-

nak, hogy a mondatok agyafúrt fordulataival fogalmazza meg ő a királynak vagy a hatalmasságoknak benyújtandó kérvényeket, amelyekbe lépten-nyomon ügyetlen és heveskedő, oda nem illő kifejezések keverednek. Ilyenkor az ünnepélyes és emelkedett hangvételű mondatokban megjelennek a durva, ügyetlen, rosszul hangzó kifejezések, a szertartásos nyelvezetből kiütözik a türelmetlenség, harag, düh, szenvedélyek, gyűlölet, lázadás. A díszes diskurzus kereteit a vad feszültség szétfeszíti, utat keresve a maga mondanivalójához. Nicolas Bienfait felesége például „veszi a bátorságot és nagyon alázatosan” előadja a kegyelmes úrnak, hogy „nevezett Nicolas Bienfait, nyugdíjas kocsis roppant kicsapongó természetű ember, üt-ver és mindent elad, miután két asszonyt már a sírba küldött, az elsőnek még a gyermekét is megölte az anyja hasában, a másodikat meg valószínűleg elemésztette a férje rossz bánásmódja, de az ura még azt sem várta meg tisztességgel, hogy az asszony meghaljon, még fojtogatta is halála előtt... Míg a harmadiknak sütvé akarja megenni a szívét, nem beszélve a többi gyilkos gonosztetről, amelyeket még elkövetett. Nagyságod lábai elé vetve magamat, irgalmadért esedezem, Kegyelmes Uram. Jóságodban bízva reménykedem az igazságszolgáltatásban, mert az életem minden pillanatban kockán forog és szakadatlan könyörgök a Megváltóhoz Kegyelmességed egészségéért...”

Az itt összegyűjtött dokumentumok egyneműek, még talán egyhangúnak is tűnnek. Pedig mind különféleképpen működnek. Mind az elbeszélte dolgok, mind az elbeszélés módja különböznek egymástól. Egyik részük esdekel és könyörög, a másik minden hatalom birtokában van; ezenkívül nagyságrendileg különböznek az apró problémák a működésbe lépő óriási hatalmi gépezettől. Különbözik a szertartás és a hatalom nyelve a tehetetlenek dühének nyelvétől. E szövegek Racine, Bossuet és Crébillon felé kacsingatnak. Ám ott van bennük a nép zűrzavaros élete, nyomorúsága és erőszakos tettei, mindaz a „becstelenség” úgymond, amelyet akkoriban semminemű irodalom nem gyűjtött össze, nem tükrözött. Koldusokat, szegény vagy egyszerűen középszerű embereket léptetnek színpadra egy különös színházban, ahol pózok, ékesszóló szavak díszes jelmezeit öltik magukra, hogy oda is figyeljenek rájuk a hatalom színpadán. Néha vásári komédiások csoportjára emlékeztetnek, akik hajdan díszes ruhák már megfakult ócska rongyaiban játszanak egy gazdag, rajtuk gúnyolódó közönség előtt. Azzal a különbséggel, hogy ők a saját életüket játsszák és olyan hatalmasságok előtt, akik határozhatnak is az életük felől. Mintha Céline szereplői jelentkeznének kihallgatásra Versailles-ban.

Eljön majd a nap, amikor e sokféleség nem létezik többé. A hétköznapi életen uralkodó hatalom nem egy közeli és távoli, mindenható és szemé-

lyes uralkodó kezében lesz, amely hatalom minden igazság forrása és minden csábítás tárgya, politikai elv és egyszersmind varázserő. Mert az ezután következő hatalom nagyon finom, tagolt és folytonos hálózatból áll majd, a különféle intézmények, az igazságszolgáltatás, a rendőrség, az orvostudomány és a pszichiátria hálózatából. És ennek a diskurzusában semmi sem lesz a régi, mesterkélt és ügyefogyott színpadiaságból; a diskurzusnak ez az új nyelve azt állítja önmagáról, hogy a megfigyelés és a semlegesség nyelve. A banalitást a közigazgatás, az újságírás és a tudomány hatékony, ám szürke rácsrostélyán átszűrve elemzik; legfeljebb az irodalomban találkozhatunk némi csillogással. A XVII. és a XVIII. században az emberek még nyers és barbár korban élnek, amelyben az említett közegek még nem léteznek. A nyomorultak teste szinte közvetlenül áll szemben a királyi hatalommal, vergődésük ki van szolgáltatva e hatalom szertartásainak; közös nyelv sincs, csak az ütközés van a kiáltások és a szertartások között, a rendezetlenségek között, amelyet el akarnak mondani, és a formai szigor között, amelyet követni kell. Mi, akik távolról nézzük mindezt, első ízben lehetünk tanúi a hétköznapi élet felszínre bukkanásának a politikai kódban, e különös villámfénynek, e sokszínű és intenzív jeleneteknek, amelyekből semmi sem marad, amikor ezekből a dolgokból és emberekből majd „ügyeket”, napihíreket és eseteket csinálnak.

*

Fontos pillanat ez, amikor egy társadalom rendelkezésére bocsátotta a névtelen emberek tömegének a szavakat, a fordulatot mondatokat, a nyelv egész szertartását, hogy beszélhessenek önmagukról, nyilvánosan és a következő három feltétellel: a diskurzust a meghatározott hatalom rendszerében kell útjára bocsátani, jelenítse meg az életek eddig alig látható, érzékelhető hátterét, és tegye lehetővé, hogy a szenvedélyek és érdekek apró háborújába a hatalom tetszőleges módon és időben beavatkozhatson. Denys füle egyszerű kis gép volna csupán ezzel összehasonlítva. Ahogy a hatalmat is könnyű volna szétrombolni, ha csak megfigyelne, kémlelné, tiltana és büntetne; de a hatalom ösztönöz, bujtogat és alkot is; nem csupán szem és fül, hanem cselekvésre és beszédre is késztet.

E gépezet kétségkívül fontos volt az új ismeretek megalkotása szempontjából. Nem idegen az irodalom teljesen új területétől sem. Nem azt akarom mondani, hogy a királyi elfogatóparancs a még kiadatlan irodalmi szövegek őse, hanem azt, hogy a XVII. és a XVIII. század fordulóján a diskurzus, a hatalom, a hétköznapi élet és az igazság kapcsolatai egészen újszerűek, és ezekben az új kapcsolatokban szerephez jut az irodalom is.

A tanmese a szó értelme szerint az, amit érdemes elmondani. A nyugati társadalomban a hétköznapi élet sokáig csak a tanmese átalakított formájában juthatott el a diskurzusig; hősiességre, kalandokra, a Gondviselésre, a kegyelemre és esetleg még a gaztettre is szükség volt, hogy napvilágra bukkanjon; mintegy a lehetetlen érintésére volt szüksége. Csak eképp lett elmondható. Akkor kezdett tanulságként és példaként működni, amikor valami elérhetetlenné tette. Az elbeszélés minél jobban eltért a köznapiságtól, annál nagyobb volt a meggyőző ereje, megbabonázó hatalma. A „példaszerű tanmese” e hatásában alapvető volt tehát az igaz és a hamis közötti különbség hiánya. És ha előfordult, hogy a valóság közepszerűségét önmagáért beszélték el, akkor ezt csupán azért tették, hogy nevetséges hatást váltsanak ki: az efféle dolgok pusztá említése is nevetést idézett elő.

A XVII. század volt a tanúja a jelentéktelen életről szóló „tanmese” születésének, amely kitiltotta önmagából a mesés elemet. A lehetetlen vagy a nevetséges már nem az az előfeltétel, amellyel a köznapit el lehet mesélni. Olyan nyelvi művészet születik, amelynek feladata már nem a valószínűtlen megéneklése, hanem azt kell megjeleníteni, ami nem jelenik meg, nem jelenhet meg, vagy nem szabad megjelennie: el kell mondania a valóság minden elemét, még a legmakacsabbul tartózkodó részleteit is. Amikor olyan rendszert léptetnek működésbe, amelynek feladata, hogy kikényszerítse a „legapróbb dolgok” maradéktalan elmondását is, amelyeket egyébként dicstelenségük okán nem mondanának el, tehát a „becstelent”, akkor új vezérelni formálódik, amelyet a Nyugat irodalmi diskurzusa immanens etikájának nevezhetnénk: szertartásos funkciói apránként megszűnnek. Már nem az a feladata, hogy kidomborítsa az egyébként is jól látható erőt, nagyságot, hősiességet, hatalmasságot, hanem a legrejtettebbet, a legnehezebben elmondhatót, végül pedig a tilalmast és a botrányost kell napvilágra hoznia. A lét legtitkosabb és leghétköznapiabb oldalainak felderítését célzó parancs ez (amely kész arra, hogy feltárja néha a sors különös pillanatait), és kirajolja azt a vonalat, amely a XVII. századtól jellemzi az irodalmat. Ez az irodalom pedig éppen akkoriban kezdett irodalommá válni a szó modern értelmében. Nem csupán specifikus forma, nemcsak e formához fűződő lényegi viszony, hanem kényszer is, szinte már morál, amely jellemzi és eljuttatta hozzánk több évszázad távolából: el kell mondania a legközönségesebb titkokat. Az irodalom nem egyedül vállalja ezt a nagy politikát, e nagy diskurzív etikát, és nem is merül ki benne teljesen; de megvan benne a helye és létfeltételei.

Ez magyarázza az irodalom kettős kapcsolatát az igazsággal és a hatalommal. Míg a mesés elem csak az igaz és a hamis közötti eldöntetlen vi-

szonyban működhet, az irodalom a nem-igazság tartományában építkezik: rámutat tulajdon mesterséges mivoltára, ugyanakkor jól felismerhető igazságeffektusokat is létrehoz; az a fontosság, amelyet a klasszikus korban tulajdonítottak a természetesnek és az utánzásnak, valószínűleg az egyik első mód, amely megfogalmazza az irodalom ezen „igaz területen” való működését. Ekkor lépett a fikció a mesés elem helyére, ekkor szabadult meg a regény a regényestől, és fejlődésében egyre inkább megszabadul tőle. Az irodalom tehát szintén része e nagy, kényszerítő erejű rendszernek, amelynek révén a Nyugat a hétköznapit megfogalmazásra kötelezte; de különleges helyet foglal el benne; szakadatlanul keresi önmaga alatt a hétköznapit, átlépi a határokat, brutálisan vagy alattomosan titkokat leplez le, átértelmezi a szabályokat, odébb tolja a kódokat, elmondhatja a bevallhatatlant, tehát állandóan igyekszik törvényen kívül kerülni, vagy legalábbis magára venni a botrányt, a túllépés vagy a lázadás terhét. Az irodalom a nyelv minden egyéb formájánál inkább a „becstelenség” diskurzusa marad: neki kell elmondania az elmondhatatlant, a legrosszabbat, a legtitkosabbat, a legtúrhetetlenebbet, a szégyenletest. Nagyon jellemző, hogy hosszú évek óta már milyen erős hatást gyakorol egymásra a pszichoanalízis és az irodalom. Ám ne feledjük, hogy az irodalomnak ez az egyedi helyzete csupán a hatalom rendszerének köszönhető, amely Nyugaton áthatja a diskurzus ökonómiáját és az igaz stratégiáit.

Az imént azt írtam, hogy e szövegeket „novellákként” kell olvasnunk. Ez azért enyhe túlzás; egyikük sem ér föl Csehov, Maupassant vagy James leggyöngébb elbeszélésével sem. Nem „kvázi-” és nem „al”-irodalom ez, de még csak nem is egy műfaj vázlata. Hanem rendezetlenség, hangzavar és fájdalom, az emberi életek feletti hatalom munkálkodása és az ezekből születő diskurzus. Manon Lescaut ugyancsak egy ilyen történetet beszélt el.

Forrás: Michel Foucault: Dits et écrits III. Gallimard, 1994, Paris. La vie des hommes infames, 237–253. oldal.